

verir: Eser müessirinden koparılıp ondan bağımsız olarak değerlendirilirse, o zaman büyü bozulup eser can verir ruhu uçar gider. Eskiden marka olup hizmet merkezli ayırım yapmaksızın bütün ahaliye kucak açan eser, artık yitik bir değer olup inşa ve ihyasını bekler, tıpkı İnegöl ilçesi İshak Paşa Külliyesi kompleksi gibi. İşte bu bildiride bu farkındalık ve anlayış ile İnegöl'ün bu yitik markasına dair bazı felsefi mülahazalarda bulunacağız. Bunu da: Giriş; 1. Eser-Müessir Bağlamında Mekân-İnsan İlişkinin Kısa Felsefi Çerçevesi; 2. İnegöl Tarihi ve Sosyal Hayat; 3. Külliye ve İshak Paşa Külliyesi'nin İnegöl'ün Sosyal Hayatındaki Yeri, Önemi ve İşlevi; 4. Genel Felsefi Bir Mülahaza (Bir Hümanizma Modeli Olarak Yitik Marka İnegöl-İshakpaşa Külliyesine Dair); ve Sonuç bölümleri aşamalarından geçirerek yapacağız.

Anahtar kelimeler: Mekân, insan, İnegöl, Külliye, İnegöl İshak Paşa Külliyesi, mekân hümanizması modeli, hizmet, aidiyet ve biz duygusu, felsefi mülahaza.

Abstract:

Human beings present their achievements of cultures and civilizations on a space in the period of time, and similarly their existence by means of these achievements in their individual and social fields. However, as an active agent, human affection with space has two-sided connection, wherein he is sometimes shaped by space, primarily remind geographical conditions in this context. Accordingly if we today have an “environmental psychology” as a scientific branch as to an interdisciplinary frame, this branch based upon this two-sided link. As seen at the model of “kulliyeye” (complex) man makes it concrete and gives body and spirit to it like a living being in some sense but man himself also influenced by the impacts of it. While a man building his environment by his achievements and thus himself also shaped and thus makes it similitude of himself. As a subject of it gives its belonging identity in the form of “we” and “serving”. Serving also is two-sided. One of these concrete making or masterpieces is a “kulliyeye” which functions as a serving center in its very nature and purpose. For this reason, kulliyeye has been a mosque centered serving complex which is surrounded by the educational, health, religious, and trade buildings or institutions. Therefore in Islamic societies, city life shaped around a neighborhood in where kulliyeye and its architectural surroundings were at the center. Kulliyeye is the original masterpiece of the applications of “en-

dowment” (“vaqıf”) and “charity” (“hayrat”) based upon special “endowment law”. The spirit and application of endowing and charity lead its social environment and humanistic frame, and provide multiple gaining for “unity”, “weness” and “solidarity” of the individuals of that environment whatever their origins. By giving the message of the unity and the togetherness, the masterpieces which make space what it is and meaningful. If a cause is separated and independently evaluated from its effect, the magic abolishes and the cause dies so that its soul flies away. In the old days, “having been a serving center and a brand” kulliyeyes were in services without any discrimination among the people, like “İnegöl İshak Pasha Külliyesi” (complex), however they nowadays expect rebuilding of their lost value and function by embarrassing the people. Accordingly by means of this paper, with this awareness and understanding some philosophical appraisal over the lost brand “İnegöl İshak Pasha Kulliyeye as a model of humanism”. This paper will be shaped by passing through the following stages: Introduction; 1. Philosophical Frame of Space-Man Relation (Cause-Effect Relation); 2. İnegöl History and Social life; 3. Kulliyeye and the Place, the Importance and the Function of İshak Pasha kulliyeye in the Social life of İnegöl; 4. A General Philosophical Appraisal (over Lost Brand İnegöl İshak Pasha Kulliyeye as a Model of Humanism); and Conclusion.

Key words: Space, human, İnegöl, Kulliyeye (complex), İnegöl İshak Pasha Külliyesi, a model of space humanism, the feeling of serving, belonging, togetherness, and philosophical thoughts.

Giriş

“Külliye, bizim medeniyet birikimizin (Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı) çok boyutlu ve bütünleşik, dini, sosyal ve kültürel hizmet ortamlarıdır. Günümüz ifadesiyle külliye, model bir sosyal hizmetler yumağı ve merkezidir. Hem kentsel tasarım açısından hem de mimarileriyle kentsel kültür varlıkları olarak kabul edilmeleri medeniyetimizin geleceğini kurgulama açısından çok önemlidir.. Külliye, Batılıların 1960'larda öne çıkardığı kentsel “megastrüktür” arayışlarının insana duyarlı alternatiflerdir. Batı mimarisinin özellikle Hollandalılar tarafından yine aynı tarihlerde geliştirilmiş olan “yapısalcı” yaklaşımın temelleridir.” (Pamir, 2016a: 1-9)

Yukarıdaki özetle genel çerçevede adı konulmadan önce belirtilen bildirinin neliği (içerik), niçinliği (amaç) ve nasıllığına (metod ve lojistiğine) dair takdimi, konumuza giriş mahiyetinde ve diğer bölümlerimize ilkesel bağlamda zemin teşkil edecek bir şekilde biraz açacak olursak karşılaşacağımız ilk ilkesel ifade: “İnsan anlam, önem ve işlevini bir mekânda bulur” olacaktır. Çünkü insan varlıktalığını bir mekânda sergiler. Bu serginin aktif öznesi kendi olup sergi nesnelere de onun eserleridir. Bu yönüyle insan eserleriyle bir mekânda var olmaktadır. Bunun için diğer varlıkların aksine insan ölünce geriye sadece onun eseri kalır ve bu eserlerle anılır. Bu yüzdendir ki, dünyada özellikle İslam dünyasında “vakıf” ve “hayrat” anlayış ve müesseseleri vardır. Yani insan için dünyada ölümsüzlüğün yolu geride kalan insanlara vakıf ve hayrat eserleri bırakmaktan geçmektedir. Bu da ancak bireysel ve kurumsal olarak yapılabilir. Bu eserleri ortaya koymanın amacı insana ve insanlığa hizmettir. Bu da ancak bir sorumluluk, ödev, empati, diğer-gâmlık, hoşgörü, saygı vb. anlayış ve hümanizmasına sahip olup bunların gereğini yerine getirmekle mümkündür. Çünkü eser müessirinin zihnini, ruhunu ve duygularını ve bunların düşünsel bileşkesi olan dünya görüşü ve felsefesini yansıtır.

Diğer taraftan doğanın, dünyanın ve evrenin kendisi ve başta insan olmak üzere yaratılmış (canlı veya cansız) bütün varlıklar bir varlık ve kendi bireysel zaman ve mekânlarının yaşayan varlıktalık şaheserleridir. Bu yönüyle bütün mevcudat evren galerisinde kendini yine kendi fitrî doğasal nitelikleri gereği sergilemektedir. Yaratılmış mevcudatlar alanında durum böyleyken Yaratan cephesinde de durum farklı değildir. Şöyle ki, eğer tasavvufî anlayış ve bakış açısıyla ifade edecek olursak; mevcudatın bânîsi Allah (c.c.), varlıktalık tecellisini 99 ismi-i celili ile ortaya koymaktadır. Bu yüzden tasavvufta “kenzü’l- mâfî” anlayışı esas alınır: “Ben, gizli bir hazine idim bilinmek ve tanınmak istedim onun için evreni ve insanı yarattım”. Bu nedenle insandan kendini, diğer insanları, doğayı, dünyayı, evreni ve bütün mevcudatı “kendini bilen Rabbini bilir; Rabbini bilen kendini bilir” ilkesi gereği bu 99 İlahi ismin açılımı çerçevesinde okuyup yaşaması; yaşayarak diğerlerine anlatması beklenir. Kaldı ki insan, Yaratıcı tarafından homo sapiensler arasından seçilmiş kendisine ilahi ruh (akıl, irade ve vicdan) üflenmesi sonucu emanetçi akıl hamalı müstakbel “homo Muslimus”luk adayıdır. (Detaylı bilgi için bakınız İslamoğlu, 2016 ve Açıköz, 2006)

Bu anlatım da Mevlâ’nın eserleri olup 99 ismin tecellisi sonucu meydana gelen insanın kendisinin, doğanın, dünyanın, evrenin ve bütün mahlukatın yani eserlerin üzerinden okuma yapmak esastır. Bu da ancak insanı kendinin, doğanın, evrenin ve yaratıcısının bilgisine ulaştıracak hikmetle ve onun zorunlu bileşenleri olan ilim, ilahiyat, sanat ve felsefe yapmakla mümkün olur. Bu hikmetli birikim ve donanımla insanın düşünmesi, söylemesi ve eylemesi beklenir. Böylece, düşünce süzgecinden geçirilen “ka’al” (söylem veya anlatım), “hâl” (eylem veya modelleme) ile örtüşmelidir. Yani insan genelde eylemleri ile konuşmalı; özelde ise eserleri ile konuşmalıdır; hatta ileri aşamada müessir insanın konuşmasına gerek kalmaz çünkü onun adına hayatında ve ölümünde eserleri konuşur. Çünkü o, bütün mevcudat içerisinde seçilmiş bir homo Muslimus olduğunun bilincindedir. Öyleyse asıl olan geriye gök kubbede hoş bir sada bırakmanın yanı sıra bir de bu şekilde konuşan eserler bırakmaktır.

Nitekim bırakılan eserler zemininde bu ilkenin toplumsal seviyede belli bir mekân(lar)a ve zaman(lar)a koşut işlevselleştirilmesinin bir adı da uygarlıklardır. IV. Bölümümüzde değişik bakış açılarından hareketle ele alıp göreceğimiz gibi, genelde uygarlık: İnsanın doğuştan beraberinde getirmeyip sonradan doğaya kattığı maddi ve manevi eserler (ürünler) dir. Bu eserlerin maddi türünden oluşan kısmına maddi uygarlık manevi türünden olan kısmına da manevi kültür veya uygarlık denir. (Küyel, 1978: 97-180) Bu kültürlerin veya uygarlıkların düşünsel dokusu belli bir zaman ve mekâna koşut ferdin bireysel, toplumsal, kültürel hayatları zeminlerinde onların yapısal, anlamsal ve işlevsel rengini de belirler. Bu durumda bildiri oluşum sürecinde gözlemleneceği gibi, bizim bildiri örneğimizde eserin adı genelde “külliye” ve özelde “İshak Paşa Külliyesi” olup, bir mekân hümanizması modeli olarak nitelenip, bizim kendi felsefi kameramızdan veya objektifimizden onun yansıması “aidiyet”, “hizmet” ve “biz” duygularının mekâna (İnegöl özel mekânına) nakşı bağlamında yitik marka İnegöl-İshakpaşa külliyesine olarak görülür ve gösterilir.

Şimdi bu bağlamda bildirimizin neliğini ve niçinliğini açıkladıktan sonra nasıllığından söz ederek giriş kısmımızı kapatalım. Bu görme ve gösterilme bir lojistiğe ilişkin yapılabilir ve bu lojistiği ana öğelerinden biri de hiç şüphesiz kaynakçadır. Kaynakçamızda gerek başvuru gerek önerilen diğer eserler dikkate alındığında genelde özellikle “külliye”ler, özelde “İshak Paşa Külliyesi”ne dair çalışmalara rastlamak mümkün. Fakat biz bu bildiri de sanat,

mimari ve bunların tarihlerine özel vurgu yapıp bu çerçevede kalmadan ziyade bu verilerden hareketle felsefi zeminde dışsal felsefi bir göz olarak, hem bildiri içeriği hem de bildiri amacımız gereği konumuzun bizce genel bir takdim, açıklama ve değerlendirmesini yapacağız.

Öte yandan bu takdim, açıklama ve değerlendirmede, objektifin veya kameranın zumlama yapıp odakladığı nesne, olgu, yapı, eser, (içsel ve dışsal tahriş ve tahrip olmalar hariç tutularak) en azında genelde sabit ve hep aynı olduğu için verdiği görüntü veya yansı da hemen hemen aynı olacaktır. Hatta objektifler, kameralar ve arkalarından bakan gözler, özneler, bilim adamları, belgeselciler değişse bile. İşte bu yüzden malumu tekrardan ilan etme durumuna düşmeden gereğinde malumun zaman zaman hatırlatmasını şu altı kaynağa sıklıkla başvurarak yaparak ilgili yerlerde onları konuşturacağız. Nitekim bu seçilmiş kaynakların hemen hemen hepsi kaynakçamızdaki diğer eserlere gönderme yapar hatta kaçınılmaz olarak onlardan devşirilen temel bilgiler üzerine inşa edilirler. Ana seçilmiş başvuru kaynaklarımızı şöylece sıralayabiliriz: 1) Çobanoğlu, A. V. TDV İslam Ansiklopedisi, “Külliyeye” maddesi; 2) Karakaya, E - Çobanoğlu, A. V. TDV İslam Ansiklopedisi, “İshak Paşa Külliyesi” maddesi; 3) Ramazanoğlu, M. G. (2008) “16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi”; 4) Pamir, A. H. (2016a) “Medeniyetimizin Temellerinden KÜLLİYELER”; 5) Yakut, Y. (2006) “XIX. Yüzyıl Sonlarında İnegöl”; ve 6) Ölçer, S. T. (2010) “İnegöl İshak Paşa Külliyesi”; ve 7) Küyel, M. T. (1978) “‘İleri Dil’ ve ‘Dil Transferi’ Üzerine Ön Düşünceler” makalesi olacaktır.

Sonuçta bildirimizde bu farkındalık ve anlayış ile İnegöl’ün bu yitik markasına dair bazı felsefi mülahazalarda bulunacağız. Bunu da Dört Bölüm ile Sonuç kısmımız vasıtasıyla gerçekleştireceğiz: I. Bölümde “Mekân-İnsan İlişkisi (Eser-Müessir İlişkisi)” başlığı altında bu ilişkinin kısaca ontolojik, epistemolojik, etik ve estetik boyutlarına değinilecektir. II. Bölümde, “İnegöl Tarihi ve Sosyal Hayat” ise; İnegöl’ün tarihi ve İnegöl’deki Sosyal Hayatına dair kısa bir sunum yapılacaktır. III. Bölümde, “Külliyeler ve İshak Paşa Külliyesinin İnegöl’ün Sosyal Hayatındaki Yeri, Önemi ve İşlevi” konu başlığında genel külliyelele dair bir takdim ve değerlendirmeden sonra; özelde İshak Paşa Külliyesi’nin tanıtımı yapılarak; onun İnegöl’ün Sosyal Hayatındaki Yeri, Önemi ve İşlevi hakkında kısaca bilgi verilecektir. IV. Bölüm, “Genel Felsefi Bir Mülahaza (Bir Hümanizma Modeli Olarak Yitik Marka İnegöl-İshakpa-

şa Külliyesine Dair)” başlığı altında diğer bölümlerden elde edilen verilerden hareketle bizce bir felsefi değerlendirme yapılacaktır. Sonuç kısmında ise kısa ilkesel ve genel bir resim çermeye çalışacağız.

I. Eser-Müessir Bağlamında Mekân-İnsan İlişkisinin Kısa Felsefi Çerçevesi

Eser-müessir bağlamında mekân-insan ilişkisini oluşturan ontolojik öğeleri: Eser, müessir, mekân, insan, zaman, içsel ve dışsal şartlar vesair olarak sayabiliriz. “Varlık – Düşünce – Dil”, (Küyel, 1978: 97-180) veya “Nesne – Zihin – Kavram” varlıktalık sırasını dikkate alacak olursak, varlık alanında olup dille veya yazıyla ifade edilen bir eser öncelikle bir müessirin (onu meydana getiren bir sanatçının, ustanın, öznenin) zihninde bir düşünce, fikir, taslak, proje olarak var olmalıdır. Sonra hangi tür ve cinsten olursa olsun şekillendirilip ortaya konmalıdır. İşte bu ortaya koyma işleminin öncesi, şimdisi ve sonrasındaki kişi, aktif olan müessir (özne, sanatçı, mimar, usta, kalfa, çırak vb.) bir de bu yönüyle özel bir önem arz eder. Çünkü eser-müessir ilişkisindeki diğer ontolojik öğeleri veya bileşenleri çekip çeviren ve anlamlı bir proje içinde eser formunda ortaya koyan aktif, özgün, özgür ve akıllı kişidir.

Ayrıca bu aklı ve iradî donanımlarına sebep müessir aktif, etken ve belirleyici unsurken diğer ontolojik öğeler edilgen ve tamamlayıcı unsurlardır ama bir eserin kendisinin, kompozisyonunun, planının, projesinin, olmazsa olmaz yapı taşlarıdır. Evet hangi türden olursa olsun eser, işin kalitesini, derinliğini, işlevini ve önemini sergiler ama müessirden yani meydana getiricisinden müstakil düşünülüp bağımsız ele alınamaz. Malum, bütün bu nitelemeler aynı zamana müessire de aittir ama bunlar eser üzerinden okunur. İşte bu yüzden ki, Mimarbaşı Koca Sinan’ı mimari deha, müessir yapan eserlerinin ta kendisidir. Bizim külliyelele durumunda eser-müessir ilişkisini oluşturan öğelerin ontolojik statüleri simgesel, sembolik, öznel, idesel olmayıp nesnel yani maddi türdendir. Başka bir ifadeyle, işte şu (İnegöl İshak Paşa Külliyesi) külliyelele diye işaret edip ontolojik alanda gösterebileceğimiz maddi bir karşılıkları vardır.

Peki o işaret edilen yapının külliye olduğunu, yani varlıktalığını ve işlevini nereden ve nasıl bileceğiz? Bu bilmedeki ölçüt, metot ve araçlarımız nelerdir? Bu iki sorunun cevap arayışı bizi varlıktalık sırasının epistemolojik

okunması bu ontolojik öğelerin kavramsal ve bilgi zemininde ele alınmasıyla yüzleşir. Çünkü bunlara ilişkin varlıklar (eserler, objeler, nesnelere) özne müessirin zihnindeki birer kavrama veya kavramlar yumağına karşılık gelirler. Bu kavramlarda karşılık geldikleri varlıkları temsil ederler. Örneğin, İshak Paşa Külliyesi = Şu özel zaman diliminde (1486 yılında) ve şu özel mekânda (İnegöl’de) yer alan, “külliye” kavramıyla ifade edilen, şu kişi (İshak Paşa) tarafından şu ustaya (müessire) yaptırılan şu esere (varlığa, nesneye, yapıya veya yapılar topluluğuna) “İshak Paşa Külliyesi” denir. Bu sıralamanın tersten okunması da bizi yine külliye epistemolojik okuması verilerine ulaştırır. Genelde külliye kavramının özelde İshak Paşa Külliyesi ifadesinin işlevsel açıklamalarını epistemolojik sorular ve bunlara verilen cevaplar vasıtasıyla ulaşmak mümkündür. Nitekim bu bildiride bu başlık altında yapacağımız ana uğraşlardan biri de bu olacak ve böylece bildirimizin ontolojik varlık alanına taşınmasına sebep olacaktır.

Varlığını düşüncede bilip dil vasıtasıyla dışa vurduğumuz külliye değer olarak ne ifade eder? Külliyelerin işlevselleştirilmesinin etiksel veya değer boyutu nedir? Bu etiksel değer boyutunun bireysel, toplumsal ve kültürel hayata yansısı nasıl açıklanabilir? Soruları, eser-müessir ilişkisinin etiksel boyutunun ortaya çıkmasına yardımcı olurlar. Külliye hizmet, yardımlaşma, diğer-gâmlık değerlerini bireylere birimleri vasıtasıyla ulaştırarak topluma ve toplumsal ekonomik, dînî, eğitim, sağlık alanlarda katkı sağlama ahlaki misyonunu hayrat anlayışı ve vakıf uygulamasıyla yaparlar. İşte bu yüzden ki, Türk-İslam Dünyası’nın dünya görüşü ve ahlak anlayışı bu uygulamaya temel teşkil eden şu ilkelerde kendini gösterir: “Her Şey İnsan İçin, İnsan da Kulluk İçin”, “İnsanı Yaşat ki, Devlet Yaşasın; Devleti Yaşat ki İnsan / İnsanlık / Ümmet Yaşasın”; ve “Halka Hizmet Hakka Hizmet; Hakka Hizmet, Halka Hizmettir”. Ayrıca bu ilkeler İslam hümanizmasının da ana omurgasını oluşturur.

Eser-müessir ilişkisinin estetik boyutunu anlamamıza şu ana soru yardımcı olabilir: Şu eserin (külliye) herhangi bir sanatsal değeri veya estetik yönü var mıdır, yok mudur? Bizim burada özce cevabımız, Külliye: Medeniyeti bakımından “çağlar üstü bir hümanizma ve sosyal hizmetler modelidir”; ve ayrıca mimarisi bakımından “bir medeniyet ruhu ve şehirler silueti/ikonudur” tespitimizi hatırlatmak olacaktır. Öte yandan, Pamir’e (2016b) göre, “külliye eseri-müessir ilişkisi bağlamında bir de özellikle çevre psikolojisi

alanı ilkeleri açısından da incelenmesi gerekir.” Nitekim yukarıda belirtilen ve ilerleyen satırlar boyunca diğer belirtilecek olan ontolojik, epistemolojik, etik, estetik ve çevresel psikolojik tespitlerin açılımları ve değerlendirilmeleri yapılacaktır.

II. İnegöl Tarihi ve Sosyal Hayat

II. 1. İnegöl Tarihi

Yakut, İnegöl’ü şöylece takdim eder: “Coğrafi konum olarak İnegöl, Anadolu’nun batı yakasında Marmara bölgesinin önemli ulaşım yolları üzerinde, Bursa’nın 45 km. doğusundadır. Kuzeyinden Kestel ve Yenişehir, batısından Keles, doğusundan Bilecik ve Kütahya ile çevrilidir. Bursa’nın zengin bir ilçesidir. Uludağ eteklerinde kurulmuş, yeşillikler içinde çok verimli bir ovadır. İnegöl’ün yüzölçümü 1.006 km²’dir. İlçe, adıyla anılan geniş bir ovada yer alır. İlçe ekonomisinde en önemli faaliyetler, tarım, ağaç işleri, mobilyacılık, orman ürünleri, tekstil, turizm, gıda ve makine sanayidir. Evliya Çelebi, bu kentin adının Cuma’nın galatından geldiğini söyler. “Bu kent Cuma günü feth olunduğu için, Cuma demek olan “Ezine” İne’ye dönüşmüştür”der.” (Yakut, 2006: 1-2)

Ayrıca bu bağlamda Ölçer, şunları yazar: “İnegöl kelimesi; eskiden annesi tarafından şehzade olan kimselere “İnal” denilirdi. İnal: Emniyet edip inandığı kimse anlamında: reis veya şef demektir. İne kelimesi de İnal kelimesinde gelmektedir. İne, Osmanlılar zamanında çok kullanılan bir kelimedir. Osmanlı döneminde bu kelime özellikle şehir isimlerin önüne getirilerek kullanılırdı. İnegöl’ün bulunduğu Bursa ilinde birçok göl bulunmaktadır. İnegöl bir göl kenarında değildir. Fakat göllerin suyunu veren ırmakların başındadır. Coğrafya haritalarında aynı isimdeki şehirlerden öncelikli olanının önüne İne sözcüğü getirilerek kullanılırdı. Kasabanın tüm suları şehrin yakınında bulunan dağlardan inip, Hamzabey Boğazında toplanır. Bu yüzden İnegöl kelimesinin manası: Subaşı veya gölbaşısı.” (Ölçer, 2010: 1)

Tarihi açıdan ele alındığında Yine Yakut, şu tespitleri yapar: “İnegöl üzerine yapılan kazılarda elde edilen arkeolojik bulgulardan İnegöl ovasında İ.Ö. 3000 yılından itibaren yerleşme olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bilgilere göre İ.Ö. 2000 yılında bu bölgenin daha çok batısının gelişim alanı içinde kaldığını göstermektedir. Bilinebildiği kadarıyla Anadolu’ya ilk gelen (Hititler) M.Ö. 1900 yılları ile 2000 yılları arasında yaşamışlardır. Çanakkale ve İstanbul

Boğazları sınır olmak üzere İnegöl de bu sınırlar içinde Eti hâkimiyetinde kalmıştır. M.Ö 7. Yüzyılda Trakya'da yaşayan Bithyn'ler... buralara göç etmişlerdir. M.Ö. 546 yılında Lidya Kralı Kroisas, Pers ordularına yenilince, M.Ö 435 tarihine kadar Persler tüm bölgeye hâkim olur. Büyük İskender'in kurduğu Makedonya İmparatorluğu'nun zaman içinde parçalanması üzerine de İnegöl, Bergama Krallığı'nın eline geçer. M. Ö. 2. yüzyılın sonlarında Bursa ve çevresi Bergama Krallığı'yla beraber Roma hâkimiyeti altına girmiş ve Romanın bir vilâyeti olmuştur. Angelakoma, İnegöl'ün Bizanslılar dönemindeki adıdır. Gölbaşı veya küçük göl anlamlarına gelmektedir. Bazı araştırmacılara göre ise, Angelin elçilik yapan melek yani Cebrail anlamına geldiği ifade edilmektedir.” (Yakut, 2006: 22-23)

İnegöl'ün fethine gelince: “Selçuklular ve beylikler döneminde Anadolu baştanbaşa siyasi çalkantı ve otorite boşluğunun acısını hissederken, Osman Bey kendi yerleşim alanına yakın Bizans köy, kasaba ve kentlerine akınlarda bulunarak İnegöl'ün fethi yolu hazırlanmıştı. Nitekim Kulaca Hisarı'nın fethi (1287), üzerine telaşlanan İnegöl ve Karacahisar tekfuruları Osmangazi'ye karşı ittifak oluştururlar. Her iki taraf, Erice (İkizce) denilen mevkiye karşılaşırlar. Burada yapılan savaşta düşman bozulur, İnegöl tekfurunun kardeşi müttefiklerin kumandanı Phlotos öldürülmüş, harbi Osman Bey kazanmıştır. (M.1287) Ardından Osman Gazi mühimce bir kuvvet ile Angelakoma'ya doğru hareket eder. Akıllı ve ani bir baskınla İnegöl tekfuru Nikola ile birçok muhafız öldürülür. Kısa zaman sonra Karacahisar (İnönü Kalesi) fethedildi. Bilecik kolaylıkla alınırken Osman Bey sonra Yarhisar Kalesi'ni zaptetti. Turgut Alp, Angelakoma kalesini kuşattı ve yaklaşık 14 yıl süren uğraştan sonra kale alındı, böylece İnegöl fethedildi. Bundan sonra Osman Bey, İnegöl ve dolaylarının yönetimini silah arkadaşı Turgut Alp'e verdi.” (Yakut, 2006: 23-24)

II. 2. İnegöl'de Sosyal Hayat

Yakut'a göre, Osmanlı toplum anlayış ve uygulaması denilince akla şunlar gelmektedir: “Osmanlı toplumunda, bir yandan sosyal grupların oluşması, diğer yandan devletin hâkimiyet sınırlarının genişlemesi sonucunda topluma dahil olan insanlara belli statüler kazandırılarak toplum içindeki yerlerinin belirlenmesi, Osmanlı insan toplum anlayışı ve yönetim felsefesine göre gerçekleşmişti. Bu felsefeye göre; İnsan yaratıkların en şerefliisidir. O yaratılışı gereği medenidir. O halde insan geçimini temin edebilmek için diğer insanlara

muhtaçtır. İşte bu ihtiyaç toplumların ve milletlerin oluşmasına yol açmıştır... Osmanlı'da reâya, çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup topluluklardan müteşekkildi. Ancak toplum ırk esasına göre değil, düşünce ve inanç temeline göre teşkilatlanmıştı. Devlet yönetiminde hâkim unsur Türklerden başka, Osmanlı toplumunu oluşturan unsurlar arasında Rumlar, Yahudiler, Ermeniler, Romenler, Slavlar ve Araplar da vardı. Devlet her inanç topluluğunu kendi içinde serbest bırakarak onlara belirli bir özerklik tanımış, hiçbirini asimilasyona tabi tutmamıştı.” (Yakut, 2006: 24-25)

Öte yandan İnegöl'ün Osmanlı dönemi sosyal hayatına 19. asır örneğinde kısaca değinecek olursak, yine Yakut'a göre: “Osmanlı Devleti'nin hukuk nizamı ve sosyal kültürel hayatı hakkında bizi doğru bilgiye ulaştıracak en temel kaynaklardan birinin, şer'iyeye sicilleri olduğunu görürüz. Halkın sosyal, ekonomik, sanatsal, kültürel ve dini yaşamı konularında da şer'iyeye sicilleri vasıtasıyla çok önemli bilgilere ulaşılabilir. Örneğin, dini hayatla ilgili olarak Müslümanların kendi hayatlarının yanı sıra, özellikle gayr-i Müslimlerle ilişkileri konusunda şer'iyeye sicil defterleri önemli birer kaynaktırlar. İnegöl hakkında araştırma yapan Yakut, bu çalışmada 1892 tarihli, İnegöl'e ait C-233 numaralı şer'iyeye sicili defterini esas alarak ilçenin XIX. yy sonlarındaki sosyal, ekonomik, kültürel ve dini yapısını inceler.” (Detaylı bilgi için bakınız Yakut, 2006: 1-2)

İnegöl de, Osmanlı toplum anlayışının küçük ölçekte bir yansımasıdır. Bölgenin günümüzdeki özellikleri Türk-İslâm kültürünün etkileriyle ortaya çıkmaya başlamıştır. İslam, dini hayatta etkin ve başat unsurdur. Yakut şöyle devam eder: “Çoğu gelenek ve görenekler Müslümanlığın etkisiyle biçimlenmiştir. O zamanlar günlük hayat sabah namazı ile başlar, yataklar gömme dolaplara yerleştirildikten sonra kahvaltı yapıp işe koyulunurdu. Belgelerimizden anlaşıldığına göre halkın geneli tarım ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Evlerinin yanındaki veya altındaki ahırlarında bulunan hayvanları ile ilgilenirlerdi. Samanlık da yine eve yakın olurdu. Bazen de hayvanlarını meraya çıkarırlardı. Ev halkının büyükleri genelde tarla ve bahçelerindeki işlerine giderlerdi. Akşam ise, erkekler genelde kahvehanelere gider oradaki muhabbetlere katılırlardı. İlçede haftada bir gün pazar kurulur, köylüler ve ilçe halkı hem ürünlerini satmak hem de ihtiyaçları olan şeyleri almak için bu pazarlara çıkarlardı. Pazar, ilçedeki dükkanların bulunduğu merkezde kurulurdu.” (Yakut, 2006: 37-38)

İlçede farklı din mensuplarının özgür bir şekilde dini hayatlarını yaşadıklarını görmekteyiz. Müslümanların günlük hayatı din eksenli olmuştur. Mahallelerin oluşumunda cami merkez kabul edilerek yerleşimin nüvesini oluşturmaktadır. Nitekim: “Bu camilerin isimleri daha sonra mahalleye de isim olmuştur, Cuma Mahallesi gibi. Halkın kültüründe, örf ve adetlerinde de dinin etkisini görüp hissetmekteyiz. Sünnet düşüncülerinden evlilik ve nikah işlemlerine kadar her şeyin dini çerçevede cereyan ettiğini söyleyebiliriz. Yine din adamına verilen değer, şahitlik meselesinde mahalle muhtarı ile birlikte her zaman imamın isminin zikredilmesi ona olan güvenin ve din duygusunun halk katındaki yerinin bir göstergesidir. Belgelerimizde, ilçede Müslümanlarla birlikte gayr-i Müslimlerin de varlığını müşahade etmekteyiz. Rum ve Ermeni milletlerinin Osmanlı teb’ası olarak, ilçenin değişik yerlerinde ikamet ederek Müslüman halkla birlikte yaşadıklarını tespit ettik.” (Yakut, 2006: 37-39)

III. Külliye, İshak Paşa Külliyesi ve Onun İnegöl’ün Sosyal Hayatındaki Yeri, Önemi ve İşlevi

III. 1. Genel Olarak Külliye

Külliye şöylece takdim edilir: Selçuklu ve Osmanlılarda bir cami ile birlikte kurulan medrese, türbe, muvakkithane, aşhane, darüşşifa, hamam, sebül, çeşme, çarşı vb. yapıların oluşturduğu dinsel ve toplumsal merkezler olan külliye; topluma hizmet amacıyla yapılan yapılar topluluğudur. Külliye, merkezinde cami olmak üzere eğitim, sağlık, dini ve ticari yapılardan meydana gelebilir. Öte yandan Çobanoğlu, külliye maddesi makalesinde şunları yazar: “Külliye, değişik fonksiyonlardaki birkaç yapının bir arada yer alması ile oluşan binalar topluluğu. Kısaca külliye olarak adlandırılan önemli yapı topluluklarına zaman içinde manzûme, hey’et, imâret, site, imâret sitesi, kompleks gibi isimler de verilmiştir. Genellikle bir cami etrafında gelişen külliyelerin bazen medrese, ticarî bir yapı veya türbe çevresinde şekillendiği de görülmektedir. Devlet yönetiminin en üst kademesinde olan kişilerle bunların eşleri ve çocukları, yönetimin çeşitli kademelerinde bulunan vezir, bey, paşa, sadrazam gibi devlet ricâliyle halktan hayır sahibi zenginler tarafından bu sosyal tesisler halka hizmet amacıyla yapılmıştır.” (Detaylı bilgi için bakınız Çobanoğlu, 1963: 543)

Külliye tarihesine gelince: “Bizim medeniyetimizde İslâmiyet’in ilk devrinden başlayarak camiyle bütünleşen birçok fonksiyonu bulunan Medine’deki Mescid-i Nebvî bu anlamda bir külliye gibi çok fonksiyona sahip

ilk yapı olarak değerlendirilebilir. Emevîler ve Abbâsîler zamanında yaygın biçimde ele alınan ve kaleyi andıran korunaklı bir alan içinde bulunan saray ve saraya bağlı pek çok birimden oluşmuş yapı toplulukları mevcuttur. Karahanlı ve Gazneli ile Anadolu dışındaki Selçuklular’da görülen ve “ribât” olarak tanıyan yapılar çok fonksiyonlu düzenleriyle geniş teşkilâtlara sahiptir. Anadolu’da bu durum sultan hanları ve diğer kervansaraylarla sürmüştür. Zengî, Eyyübî ve Memlükler’de medrese, cami, türbe birleşiminden oluşan yapılar Anadolu’da Selçuklu çağı medreselerinde bir birim mescid, bir birim de türbe şeklinde düzenlenerek devam eder.” (Çobanoğlu, 1963:543)

Öte yandan Çobanoğlu, külliye detaylı bir kronolojik dökümünü yapar: “Külliye Türki-İslam kültüründe olgusal zemine taşınmasının Anadolu’da en erken tarihli örnekleri Artuklular’da görülmektedir. XII. yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze ulaşan Mardin Emînüddin Külliyesi, Mengüçükülüler devrinden Divriği Ulu Camii, Dârüşşifâsı ve Türbesi (1288) ile ilk yapısı Danişmendli devrine kadar inen Kayseri Kölük Camii, Medresesi ve Hamamı birer külliye programı içinde ele alınmış yapılardır. Cami ve medresenin birleşmesi, Selçuklu döneminde Kayseri Hacı Kılıç (1249) ve Amasya Gök Medrese Camii ile devam etmiştir. Konya Küçük Karatay Mescidi ve Medresesi (1248) dışında Akşehir Taş Medrese (1250) medrese, mescid, türbe ve Konya İnce Minareli Medrese (1260-1265) medrese-mescid birleşmesine sahip yapılar olarak görülmektedir. Kayseri Çifte Medrese ile (1205-1206) Sivas Şifâhiye Medresesi (1217) benzer türde olup tıp medresesi, şifâhâne ve mezar yapılarından meydana gelmektedir. Kayseri’de Hunad Hatun Külliyesi (1237-1238) cami, medrese, kümbet, hamam; Konya’da Sâhib Ata Külliyesi (1283) cami, türbe, hankah, sebül, hamam gibi yapılarıyla Selçuklu devrinden büyük kapsamlı külliye olarak dikkat çekmektedir.” (Çobanoğlu, 1963: 543)

Selçuklu geleneğini devam ettirmekle birlikte yeni denemelerin de ele alındığı Beylikler devrinde külliye inşaları devam etmiştir. Osmanlı döneminde sayıları artarak devam eden külliye önceki örneklerle göre daha çok sayıda yapıyı bünyesinde barındırmaktaydı. “Bânilerin oluşturduğu zengin vakıflar sayesinde bu külliye uzun süre fonksiyonlarını aksatmadan sürdürmüş, devletin imar ve iskân siyasetiyle çeşitli yerlerin bu vakıf programları sayesinde şenlendirilmesi sağlanmıştır. Topluma faydalı hayır kurumları kazandırma düşüncesiyle ele alınan külliye inşa edildikleri yere uygun olarak birçok ihtiyacı

karşılıkmaktaydı. Cami, medrese, türbe, mektep, tabhâne, imaret (yemekhane, mutfak, kiler, fırın), dârüşşifâ, han, çarşı, dükkânlar, hamam, sebil, çeşme, muvakkithâne, evler, odalar, ahır vb. yapıların çoğunu veya bir kısmını bünyesine alan külliyelerle şehirler gelişmiş, menziller üzerinde inşa edilenlerin etrafında yeni yerleşimlerin oluşması sağlanmıştır. Bu dönemde XIV. yüzyıl içinde İznik'te (1334) ve Bursa'da (1339-1340) Orhan Gazi külliyesi, Bursa'da Hudâvendigâr Külliyesi (1385'ten önce), Mudurnu (1382), Bolu ve Bursa'da (1390-1395) Yıldırım Bayezid külliyesi inşa edilmiştir. Bursa Yeşil Cami Külliyesi (1414-1424), Bursa (1424-1426) ve Edirne'de (1426) Murâdiye külliyelerini örnek verebiliriz. (Çobanoğlu, 1963: 543)

Yine Ramazanoğlu, “külliyei oluşturan mimari bileşenlerin her birinin bağımsız birer kurum niteliği taşıdığı görülür ve yapılar topluluğunun odağında cami bulunur” genel tespitinden sonra bu bileşenlerin şöylece takdimini yapar: “Birinci derecede cami (veya mescit), ikinci derecede ise medrese ile bunlara bağlı olarak mektep (sıbyan mektebi), imaret, kervansaray, han, darüşşifa, hamam, muvakkithane, çeşme, şadırvan, sebil gibi diğer yapılar yer alır. Ayrıca görevlilerin kalması için bir tür lojman sayılabilecek meşruta binaları ile dükkânlar, çeşitli kiralık konutlar, arsalar gibi gelir getirici unsurlar da geniş anlamıyla külliyein tamamlayıcı parçaları olarak kabul edilebilir. Külliyei oluşturan birimlerden cami, Müslümanların hep birlikte namaz kılmak için toplandıkları ibadet yeridir. Olanakların elverdiği oranda bütüncül bir mekândır. Abdest alınacak şadırvan, hela, bazılarında muvakkithane gibi yardımcı birimlerle birlikte bulunur. Klasik dönem camilerinde revaklı avlu, son cemaat yeri gibi yarı kapalı veya açık alanlar da mimari programın bütünleyicileri haline gelmiştir. İslamiyet'in ilk zamanlarından beri toplumsal işleri konuşmak için toplantı mahalli olarak da kullanılan camileri, namazla, hutbelerle ve vaazlarla, halk eğitimi yapan yerler olarak değerlendirmek de mümkündür. Hatta bazı medreselerin dershanesi olarak yakınındaki caminin kullanıldığı örnekler vardır.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Külliyelerde eğitim söz konusu olduğunda çeşitli, çok yönlü ve kademeli bir yapı ve uygulama vardır. Şöyle ki: “Sıbyan mektepleri, temel eğitimin verildiği eğitim kurumlarıdır. Genellikle bir veya iki odalıdır. Çeşme, hela gibi temel servis birimlerini de içerir. İçinde cuma namazı kılınan büyük caminin şehir merkezi sayılması nedeniyle, medrese, kütüphane, imaret gibi binalar

camii etrafına yapılmaktadır. Mimari bileşenleri, derslerin verildiği dersane ile öğrencilerin ve medrese görevlilerinin kaldığı hücrelerdir (odalar). Ek olarak şadırvan ve helalarla temel işlevsel öğeler tamamlanmaktadır. Genellikle merkezi avluyu çevreleyen mekânlarla oluşan plan şemasına sahiptir. İmaret, yoksullara yiyecek dağıtmak için kurulan aş evlerine verilen isimdir. Burada medrese öğrencilerine, külliye görevlilerine ve gelen bütün misafirlere günde iki öğün yemek verilir. İmaretler mutfak, yemekhanesi, deposu, kileri, ambarı, ahır, tuvaletleri, odunluğu, fırını ile tam teşekküllü kuruluşlardır. Yönetim ve muhasebe için ayrılmış mekânların da bulunduğu kabul edilmelidir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Diğer taraftan külliyelerde konaklama hizmeti, temel hizmet sunum alanlarından biri olup tabhanelerde (konaklama mekânlarında) yapılmaktaydı. Genellikle imaret ile birlikte planlanan, şehir içinde yolcuların misafir edildiği yapılardır. Kervansaraylar, şehirlerarası yolların üzerindeki durak yerlerinde veya yol üzerindeki yerleşim alanlarında inşa edilen genel konaklama yerleridir. Bunlar: “Bir avlu çevresindeki dükkân, depo ve odalar ile meydana gelen plan şemasına sahiptir. Ayrıca yolcuların çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan kunduracı, nalbant, baytar gibi görevliler için hizmet mekânlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Tekke ve zaviyeler ise daha çok kitlelerin eğitimini ve mensuplarının nefis terbiyesini hedef alan kuruluşlardır. Özellikle büyük külliyelerde görülen darüşşifalar, tam teşekküllü hastanelerdir. Şifahâne, mâristan, bimâristan, dârüssıhha, darülâfiye, me'menül-istirahat, dârüttıp veya bimârhane olarak da adlandırılan darüşşifalar, hem hastaların tedavi edildiği hastane hem de tıp mezunlarının uygulama yaptıkları tıp fakültesi mahiyetindedir. Hasta yatakhaneleri, eczahane, hamam, tuvalet gibi birimlerin yanında bakıcıların ve tabiplerin odaları, ameliyathane gibi mekânların da bulunduğu düşünülmelidir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Türk-İslam medeniyetin bir diğer ilkesi de: “Temizlik imandandır” düsturudur. Bu yüzden büyük külliyelerin inşasında, öncelikli yapının hamam olduğu anlaşılmaktadır. “Temizlik ihtiyacının karşılanması için inşa edilen hamam binaları, sıcak ve soğuk su depoları, külhan adı verilen ısıtma merkezi; sıcaklık, ılıklik, soğukluk adları verilen üç ana mekân ile halvetler, tuvalet gibi diğer mekânlarla meydana gelir. Akarsuyun binaya kadar getirilmesini ve atık suyun uzaklaştırılmasını gerektirmesi nedeniyle, yüksek maliyetli yapı türü-

dür... İmaret ile kervansarayların işleyişleri benzer. İmaretler genellikle şehir içlerinde, kervansaraylar genellikle şehirlerarası güzergahlarda yer alırlar. Sokollu Mehmet Paşa'nın Lüleburgaz ve Vişnegrad'daki külliyelerinde, kervansarayda konaklayan yolcular yemeklerini bitişikteki imarette yemektir. Buradaki kervansaraylar, diğer imaretlerdeki tabhanelerin vazifesini görür. Yararlanmak için ücret ödenmesi nedeniyle, gelir getirici yapılar grubu arasında sayılmaktadır.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Yine “Su hayattır” ilkesi ve hayrat anlayışı gereği külliyelerde çeşmeler, su yapılarını görmekteyiz ki, çoğunlukla suyun depolandığı bir su haznesi ile haznenin ön yüzündeki ayna taşı, musluk ve yalaktan oluşur. “Abdest almak için inşa edilen şadırvanlarda ise musluklar daha çok sayıda olup aşağı seviyede bulunur. Külliye programında yer alan hamam, çeşme gibi su yapılarının inşa edilmesindeki asıl zorluk, suyu kaynağından alarak kullanılacağı yere taşımak için su yolu inşa etmek, yani alt yapıyı oluşturmaktır. Ayrıca dükkanlar, arasta, çarşı gibi ticaret yapılarına da külliye gelir sağlayan binalar olarak programda yer verilmektedir. Kuşkusuz bir külliye burada sayılan yapıların hepsinin yer alması gibi bir koşul yoktur. Makalenin konu edindiği 16. yüzyılın büyük külliyelerinde, söz konusu birimlerin önemli kısmının mimari programda bulunduğu görülür. Dönem külliyelerinin mimari bileşenlerine bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin yayıldığı geniş coğrafyadan kaynaklanan (jeolojik yapı, iklim ve yerel inşaat malzemesi, hatta yerel sosyal yapı gibi) değişken koşullara rağmen, benzer hizmetleri sunan mimari programların izlendiği fark edilmektedir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Ramazanoğlu şu sonuçsal tespitte bulunur: “Külliyelerin, dinsel olanla olmayanın, kamusal ile özeline iç içe geçtiği ve bugünün bakışıyla çelişkili gibi görülebilecek bir yapısı vardır. Kalıcı hayır yapmak sebebiyle “öldükten sonra hayır defterinin kapanmayacağı” inancının ve “hayırlı dua ile anılmak” arzusunun, külliye inşasını teşvik ettiği göz önünde tutulmalıdır. Öte yandan, yaptranın kimliğinin ve finans gücünün külliyelerin inşaat programını etkilediği dikkati çeker. Her biri birer şehir ikonu durumundaki külliye, dönemin zihniyet yapısını yansıtan ürünlerdir 13. 16. yüzyıl külliye, tıpkı III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinin kışları, Abdülaziz döneminin saat kuleleri, hükümet konakları, adliye binaları gibi, buldukları beldelerde, hatta ıssız kervan yolları üzerinde, devletin gücünü ve merkezi otoritesini simgeleyen yapılar ola-

rak değerlendirilmelidir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Açılımını, bildirimizin IV. Bölümünde göreceğimiz üzere, bütün bu alıntılardan elde edilen veriler bize göstermektedir ki, külliye bölgesel özellikler arz etmesine rağmen küresel işlev ve etkilere sahiptir. Bu nedenle rahatlıkla “külliye, İslam Dünyası'nın küresel uygarlığa katkısı bir sosyal hizmet, medeniyet ve hümanizm projesi eserleridir” genellemesini yapabiliriz.

III. 2. İnegöl İshak Paşa Külliyesi

İnegöl İshak Paşa Külliyesi'nin takdimine geçmeden önce, külliye banisi İshak Paşa'nın kimliği hakkında kısaca bilgi verelim. Böylece bâniden esere geçiş yapabilelim. “Bursa Kütüğü'ne göre İshak Paşa, İnegöllü İbrahim Ağa'nın oğludur. Halil Bey, Şadi Bey, Mustafa Çelebi, Piri Çelebi ve İbrahim Bey adlarında beş oğlu ile Hafsa Hatun ve Fahrün-Nisa Hatun isimli iki kızı vardır. İsfendiyar Bey'in kızı Tacün-Nisa Sultan Hatun ile evlenmiştir. Damadı Gedik Ahmet Paşa'dır.” (Ölçer, 2010: 3) Yakut, onu şöyle anlatır: “İshak Paşa kabiliyeti ve istidadı sayesinde yükselerek Bosna Beylerbeyi olmuş, bilhassa birçok valiliklerde bulduktan sonra sadaret (Başbakan) mevkiine yükselmiştir... II. Murad'ın hazinedarbaşlığını, nezaretle Anadolu beylerbeyliğini, Rumeli beylerbeyliğini, Kubbe-nişin Vezirliği (Bakan), II. Murad'la beraber Varna ve II. Kosova muharebelerinde Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) ile de İstanbul'un fethinde en mühim vazifelerinden birini yaparak birlikte savaşmıştır. Birçok eyalet valiliklerinde ve bilhassa Bosna beyliği döneminde kudret ve liyakatini dostuna ve düşmanına gösterdiğinden 1470 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından o zamanın en büyük devlet memurisi olan Vezir-i Azamlığa (Başbakan) tayin edilerek bu görevini 2 yıl sürdürmüştür. Sultan Murat tahtını II. Mehmet'e bıraktığı zaman vezir İshak Paşa'yı kendisiyle Manisa'ya götürmüştür. İstanbul'un fethinden sonra ikinci kez vezir-i azam olarak atanmış, II. Bayazid'in hükümdarlığı sırasında yine vezir-i azam olmuştur.” (Yakut, 2006: 25-26)

Öte yandan, “İshak Paşa devlet hizmetleri arasında sosyal ve kültürel sahalara yönelik Edirne, İstanbul, Selanik, Kütahya, Ankara ile Bursa'nın İnegöl ilçesinde, cami, medrese, imaret, zaviye ve çeşmeler de yaptırdı. 1483 tarihinde eceliyle vefat etmeden önce yaptığı vasiyet gereği, İnegöl'e getirilerek kendi adını taşıyan caminin ön tarafına gömüldü. Yol genişletilmesi ve çevre düzenlemeleri çalışmaları nedeniyle mezarı 1937 yılında hanımı Tacünnisa

Sultan Hatun için yapılan türbenin içine kapının karşısına taşınmıştır. Türbenin rûmîler ve kum saatleriyle süslü ayaktaşları muhteşemdir. Türbede kitabe yoktur. İshak Paşa Camii'nin güneybatısında yer alan Tâcünnisa Türbesi'nin de bugün kitabesi bulunmamaktadır. Türbede üç kabir vardır. 1937 yılında çevre düzenlemesi nedeniyle belediye mezarlığına nakledilinceye kadar camiin avlusunda ve türbenin etrafında tarihi bir mezarlık bulunmaktaydı.” (Yakut, 2006: 26)

İshak Paşa'nın memleketi İnegöl'e yaptığı diğer hizmetlere gelince bunlar şöylece sıralanabilir: “1- 15 odalı ve büyük bir dersaneli medrese, 2- Bir imaret, 3- İshak Paşa Camii, 4- Bir hamam, 5- Şehre bol miktarda su getiren pek çok çeşme 6- Kethüdası Sinan Ağa'ya bu hizmetlerin ifasında sarf edilecek akarların düzenlenmesini, ayrıca yeni hizmetler yapılmasını, okullar açılmasını her türlü sosyal çalışmalara girilmesini öğütlemiştir. Bütün bu hizmetlerin karşılanabilmesi için ülkenin dört bir yanından gelir getirecek akarlar İshak Paşa'nın 1468 tarihli vakfiyesi ve Tacünnisa Sultan Hatun'un vakfiyelerinde belirtilmiştir. İmaret yıkılıp kaybolmuştur. Burada örnek olması bakımından imarete pişecek yemeklerle hademe tahsisatını belirten bir bilgi vermekle yetineceğiz: “Vakıf sorumlusuna günde 15 dirhem, şeyhe 5 dirhem, imama 4 dirhem, aşçılara 4 dirhem, ekmekçilere 3 dirhem, cüz okuyacak hafızlara 1'er dirhem, kandilciye 2 dirhem, hancıya 1 dirhem, kâtibe 5 dirhem, tahsildara 5 dirhem, odun için 6 dirhem, et için 40 dirhem, ziyafet için 10 dirhem, (verilen rakamlar günlüktür) imarete pişecek aş için her gün 2 kile buğday, ekmek için her gün 6 kile undan ibarettir.” (Yakut, 2006: 26-27)

Şimdi bânînin takdiminden sonra eserinin takdimini yapabiliriz ki bu eser, İnegöl'de XV. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilip şehrin merkezini oluşturan bir külliye'dir. Karakaya – Çobanoğlu (1963) yazdıkları “İshak Paşa Külliyesi” maddesinde ona dair şu tespitlerde bulunurlar: “Külliye ile İshak Paşa'nın diğer vakıfları hakkında geniş bilgi veren vakfiye, Şubat 1486 tarihli olup buna Mayıs 1487 tarihinde bir ek yapılmıştır. Bu vakfiyede belirtilen cami, medrese, türbe, imaret, han ve ahırlardan oluşan külliye'den imaret, han ve ahırlar günümüze ulaşmamış olup mimarileri hakkında bilgi yoktur. İnşa kitâbesi bulunmayan cami vakfiyeden anlaşıldığına göre, 1468-69'tan önce tamamlanmıştır. Plan itibarıyla zâviyeli/tabhâneli gruba dahil olan camide yan mekânlar eyvanlı olarak düzenlenmiştir. Yapının taş ve tuğla kullanımı ile oluşan almalı

örgülü duvarları altta sivri hafifletme kemerleri altında dikdörtgen, üstte sivri kemerli iki sıra pencerelere sahiptir. Camide mihrap ekseninde yer alan iki birimden kuzeydeki daha geniş olup üzeri üçgenlerle geçişi sağlanmış kubbe ile örtülmüştür. Bu kubbenin tepesinde mukarnaslı aydınlık feneri, kasnağında ise güney tarafı hariç üç yönde birer sivri pencere yer almaktadır. Mihrap yönündeki birim kuzeydekine göre biraz küçük tutulmuştur ve burası da prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanmış kubbe ile örtülüdür. Kasnağında kuzey yönü dışında üç yönde sivri pencere bulunmaktadır.” (Karakaya – Çobanoğlu, 1963: 542)

Ayrıca, “tabhâneleri oluşturan birimler orta kubbenin genişliği boyunca kuzeye uzatılmış olup dikdörtgen mekânlar olarak ele alınmıştır. Bu mekânlar güneyde üçgenlerle geçişi sağlanan kubbe, kuzeyde ise aynalı tonozla örtülmüştür. Bu birimlerdeki kubbelerin kasnağında yalnızca güney yönde birer sivri kemerli pencere mevcuttur, bu yönlerde alt sırada pencere yoktur. Kible ekseninde birer yarım yuvarlak niş yer almaktadır. Mihrap, dikdörtgen bir niş şeklinde tanzim edilmiş olup köşeleri sütunçelerle yumuşatılmıştır. Üstte yedi sıra olarak düzenlenmiş zarif mukarnaslı bir yaşmağı vardır. Nişin etrafında yer alan çerçevenin sonradan yenilendiği anlaşılmaktadır. Caminin kuzeyinde yer alan beş birimli son cemaat yeri altı kalın pâyeye oturan sivri kemerli açıklıklara sahiptir. Birimlerin üzeri kubbelerle örtülü olup kapı eksenindeki hariç diğerleri dıştan meyilli bir çatı ile gizlenmiştir. Yüksek tutulan orta kubbeyle üçgenlerle, diğerlerine ise pandantiflerle geçiş sağlanmaktadır. Son cemaat yerindeki bu revak cephesi üstte üç sıra kirpi saçak altında zikzak, üçgen ve altıgenlerden oluşan geometrik düzenlemeli tuğlalarla hareketlendirilmiştir. Eksende yer alan kapı basık kemerli bir açıklığa sahiptir. Sonradan değişikliğe uğrayan bu kapının üstünde yer alan dört satırlı Arapça kitâbe 1877 tarihli bir tamire işaret etmektedir.” (Karakaya – Çobanoğlu, 1963: 542)

Karakaya – Çobanoğlu, (1963) külliye bileşenlerini cami eksenli detaylı tanımlarına şöylece devam ederler: “Son cemaat yerinin batı köşesinde yer alan sivri kemerli açıklıklı bir kapı ile bu yönde yapıya dışarıdan bitişik olan minareye ulaşılmaktadır. Minarenin kaidesi dışa taşkın beş cepheli olup taş ve tuğla ile almalı örgülüdür. Üstte yer alan tuğla pabuç kısmı ile birlikte kaide orijinaldir. Tuğladan silindirik gövde, şerefe, petek ve külâh kısımları ise yenilenmiştir. Caminin kuzeyinde mihrap ekseninde bulunan şadırvan tamamen yeniden yapılmıştır ve altıgen planlı bir hazne ile bunun üzerinde kiremit kaplı

ahşap sundurmaya sahiptir. Caminin kuzeyinde yer alan medrese, “U” şeklinde sıralanmış revakların arkasında on iki oda ile eksende dışa taşkın bir dershaneden oluşmaktadır. Dershanenin kapısı üzerinde yer alan üç satırlık Arapça kitâbeden yapının 1482 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Taş ve tuğlanın kullanımı ile almaşık örgülü duvarlara sahip yapıda revaklar on üç birimden oluşur. Pâyelere oturan sivri kemerli açıklıklı bu revaklardan dershane eksenindeki birim yüksek tutulmuş olup prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanmış kubbe ile diğerleri ise aynalı tonozlarla örtülmüştür. Odalarda tromplu, dershanede prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanan kubbe bulunmaktadır. Köşe odaları dört, diğer odalar ikişer sivri kemerli alınlıklı dışa açılan pencerelere sahiptir. Odaların bazılarında revaka açılan birer pencere daha vardır. Her odada değişik yönde ocak ve dolap nişleri mevcuttur. Dershane yönündeki revak cephesi, altıgen ve yıldızlardan oluşan geometrik kompozisyonlu düzenleme ile hareketlendirilmiştir. Basık kemerli kapı açıklığına sahip dershane içte üç basamakla zeminden yükseltilmiştir. Kapının iki yanında birer alt pencere, dışa bakan yan ceplerde altı üstlü birer, kuzey cephede ise ikişer pencere mevcuttur. Prizmatik üçgenli geçiş bölümünde dört yönde birer pencere daha vardır.” (Karakaya – Çobanoğlu, 1963: 542)

Bunca bilgi verisinden sonra haklı olarak sormak durumundayız: Peki, bu kadar dini, insani ve mimari hassasiyet ile ortaya konan İshak Paşa Külliyesi eseri ve müştemilatının İnegöl halkına olan işlevsel yansımaları nelerdi?

III. 3. İshak Paşa Külliyesi'nin İnegöl'ün Sosyal Hayatındaki Yeri, Önemi ve İşlevi

İshak Paşa Külliyesi'nin İnegöl'ün sosyal hayatındaki yeri, önemi ve işlevini külliye kompleksini oluşturan eserler ile ilçedeki diğer tarihi eserlerin ekseni etrafında kısaca takdim edebiliriz. Yukarıda külliye kompleksini oluşturan bileşenlerden söz ettik. Nitekim külliye vakfiyesinden onun aslında İshak Paşa Camii'nin yanı sıra “imaret, zaviye, medrese, han, türbe ve ahırdan” oluştuğunu öğreniyoruz. İshak Paşa Camii, medresesi ve türbesinden oluşan mimari manzumenin sanat tarihimizde, “Bursa Üslubu” adıyla anılan 15. asır Osmanlı Türk Mimarisini'nin örnekleri arasında önemli bir yeri vardır. Yine Yakut'a göre: “Külliye'nin doğusunda, dört yol arasında hamamın da üslup bakımından aynı döneme mensubiyeti göz önünde tutulursa, bu eseri de İshak Paşa Külliyesi içinde incelemek icap eder. Ayrıca bugün “Şifa Hamamı” ismiyle faaliyetini

sürdürmektedir. Külliye'nin giderlerini karşılayacak vakıflar ve çalışan personel ile çalışma esaslarını belirtilen vakfiye İshak Paşa'nın ölümünden önce tamamlanmıştır. İshak Paşa imareti, zaviyesi, hanı ve ahırları bugün tamamen kaybolmuştur. Yalnız imaretin yanına latif zarif ve güzel bir medrese yaptırdığından hareketle, zaviyesi, hanı ve ahırların cami ile medresenin batı orta kısmında olması muhtemeldir.” (Yakut, 2006: 27-28)

Ayrıca Yakut'a göre: “1887 tarihinde Abdülhamit (1876-1918) zamanında bu bölgenin güney ucuna bugün belediye çarşısı adıyla anılan bedesten yaptırılması külliye'nin genişletilmesi amacıyla yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Kalıntılardan eski şehir merkezinin bu bölge etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bugün hala cami avlusundaki şadırvandan akmakta olan temiz su külliye'yi tamamlamaktadır. İshak Paşa Külliyesi'nin ayakta kalabilen tüm yapıları 1961–1969 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarılmıştır. İshak Paşa'nın 1486 tarihli vakfiyesinde belirttiği cami, eserlerinin en önemlilerindedir. Cami 1468 tarihinden önce yapılmış olmalıdır. Ters “T” tipi denilen sisteme göre yapılan cami Bursa Üslubu adı verilen devrin ürünüdür. Caminin ahşap kapısı ile kemer ve söveleri orijinaldir. Üstü kurşunla örtülü olan caminin daha önceleri 2 basamak yüksek olan ibadet mekânı sonraları yer kazanmak için yan duvarlarının paye haline getirilmesi ve içinin de pencere altlarına kadar dolgu malzemesi ile doldurulmasıyla diğer mekânlarla birleştirilmiştir. 2. Abdülhamit (1876-1918) zamanında esaslı bir şekilde tamir görmüştür.” (Yakut, 2006: 28)

Yine ilçede sosyal, dini ve eğitim hayatının merkezinde olup külliye kompleksi içinde yer alan İshak Paşa Medresesi'ne kısaca değinmekte yarar var: “Caminin kuzeyinde kalan medrese ise, U planlı açık avlulu bir yapıdır. Güney kısmı açık olan avlunun kuzeyi ile doğu ve batısı medrese mekânları ile çevrilidir. Doğudan ve batıdan medreseye birleşen iki kanat, altışardan 12 hücreyi oluşturur. İkişerden dörder penceresi dışa açılan köşe hücrelerinin kapıları çapraz eksenindedir. Diğer hücrelerde ise dışa açılan birer pencere ile avluyu sınırlayan birer pencere ve kapı bulunmaktadır. Köşe hücreleri üçgen kuşaklı diğerleri pandantif geçişli birer kubbe ile örtülüdür. Dershanenin doğu ve batı duvarlarında altta birer, üstteki kuzey duvarında eksene simetrik iki, güneyde de altta iki penceresi vardır. Belgelerimizde medrese ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadık. Medrese 1559-1560'tan önce “otuzlu” iken, 1585-1586

tarihinde “*ellili*” payesine yükselmiştir.” (Yakut, 2006: 28-29)

Öte yandan, İnegöl ilçesi iktisadi, sosyal, dini ve kültürel hayatının temelini teşkil eden mekânsal unsurlardan veya yapılardan İshak Paşa Külliye kompleksi eserlerinin yanı sıra Bayezid Han Camii (Cuma Camii), Belediye Çarşısı (Kapalı Çarşı) söz edebiliriz. İnegöl’de hizmet, yardım, dayanışma, saygı, hoşgörü merkezli mekân-insan ilişkisinin eser-müessir ilişkisi bağlamında sosyal hayat bunlar etrafında şekillenmiştir. “Bu eserlerden Bayezid Han Camii (Cuma Camii), İshak Paşa Medresesi’ne bitişik vaziyettedir. 1398–1402 tarihleri arasında I. Beyazıt (1389-1402) tarafından inşa ettirilmiştir. Cami dikdörtgen planlıdır, tek kubbeli olup sekizgendir. Evliya Çelebi’nin kaydına göre kiremit çatı ile örtülü bir cami idi. Tamamen yıkılan bu cami, günümüzdeki gotik yapısı ile II. Abdülhamit (1876-1918) döneminde yaptırılmıştır. Yalnızca minare ve kaidesi eski camiden kalmıştır. 1892 yılında bu caminin imamı, Emin Efendi ibn-i Emin’dir.” (Yakut, 2006: 29)

Diğer bir eser ise Belediye Çarşısı’dır. Halk arasında kısaca Kapalıçarşı olarak bilinen zamanının ve günümüzün bu değerli eserini 1887–88 tarihinde II. Abdülhamit (1876-1918) zamanında belediye reisi Sadıkkade Süleyman Ağa’nın yaptırdığı, çarşının kitabesinde yazılıdır. 1965 yılında üzeri esaslı bir şekilde tamir ettirilmiştir. Bugün halkın rağbet ettiği alışveriş merkezi durumundadır. İki kitabesi vardır. Altışar satırlık iki kitabeden doğudaki birinci kitabede yapının adının Belediye Çarşısı olduğu belirtilmiştir. Batıdaki ikinci kitabede ise, yapıyı 1887–88 tarihinde Belediye Reisi Sadıkkade Süleyman Ağa’nın yaptırdığı belirtilir. (Yakut, 2006: 29)

Osmanlı Devleti 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren külliye inşaatına başlamış ve yeni yerleşim bölgelerini külliye etrafında geliştirmiştir. Külliye, şehirlerin gelişiminde büyük rol oynamışlardır. “Osmanlı külliyelerinin şehrin hâkim noktasında kurulduğu görülür. Osmanlı sultanlarının kentleşme çabaları kapsamında, şehir merkezlerinde cami, medrese, darüşşifa, hamam, imaret, han, türbe gibi yapılardan oluşan anıtsal külliye inşaat edilmiştir. Saray ileri gelenleri, yüksek rütbeli devlet adamları tarafından inşa ettirilen bu yapılar onların gücünü simgelemektedir. İyi organize edilmiş, sosyal ve dini bir vakıf sistemi, külliyelerin bakımı ve düzenli bir şekilde işletilmesini sağlamaktaydı. Bu yapılar grubunda ibadetin yanı sıra eğitim yapılmakta, fakirler bedava doyurulmakta, dervişler ağırlandırmaktaydı. Suriye ve Mısır’da çok yay-

gın olan külliye inşaat geleneği, Anadolu’da bu geleneğin yaygınlaşmasını etkilemiş olmalıdır.” (Ölçer, 2010: 6)

Ramazanoğlu, külliyelerin değişik bir yapısal özelliğine şöylece dikkat çeker: “Dinsel olanla olmayanın, kamusal ile özeline iç içe geçtiği ve bugünün bakışıyla çelişkili gibi görülebilecek bir yapısı vardır. Kalıcı hayır yapmak sebebiyle “öldükten sonra hayır defterinin kapanmayacağı” inancının ve “hayırlı dua ile anılmak” arzusunun, külliye inşaatını teşvik ettiği göz önünde tutulmalıdır. Öte yandan, yaptırmanın kimliğinin ve finans gücünün külliyelerin inşaat programını etkilediği dikkati çeker. 16. yüzyıl külliyelerini, yaptırıcılara (patronlara) göre padişah ve ailesinin yaptırdığı Selatin külliyesi, beylerin yaptırdığı külliye ile devlet büyüklerinin ya da toplumun ileri gelen kişilerinin yaptırdığı külliye olarak üç farklı başlık altında toplamak mümkündür. Halktan varlıklı kişilerin yaptırdığı, mescit-medrese, mescit-çeşme gibi birimlerle meydana gelen küçük ölçekli külliye de vardır. Selatin külliyesi, padişahın ve ailesinin yaptırdığı külliyelerdir. Dönemin siyasi yapısı içinde sultan, en yüksek yetki ve güç sahibidir. Devletin gücü ve toplumun varlığı, onun kişiliğinde simgelenir. Aynı zamanda şeriat esaslarına dayanan bir olgu halinde ülkenin sahibidir. Dolayısı ile her yönüyle en büyük ve en geniş programlı külliye onlar tarafından yaptırılmıştır. Bu külliye, her ne kadar padişahın kişisel servetiyle inşa edilmiş de olsalar, aslında devlet yapılarıdır. Vakıf sahipleri, yaptırdıkları külliye ile Allah rızası için hizmet sunmanın yanı sıra, sonsuza kadar adlarını, anılarını sürdürecek anıtlar dikmekteydiler.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Diğer taraftan eğitim ücretsiz olup, öğrenciler medresedeki hücrelerde kalmaktadırlar. Şöyle ki: “Genellikle yemeklerini imaretlerde yemekte, ayrıca günlük 2-5 akçe arasında burs almaktadırlar. Ayrıca eğitim kurumlarının hasır, kandil, aydınlatma (lamba yağı ve fitil), ısıtma, temizlik ve binaların bakım giderleri de külliyelerin bağlı olduğu vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Bir sosyal hizmet kuruluşu olarak külliye kavramının temelinde halka parasız hizmet ilkesi vardır. Hayır amaçlı kuruluşlar olarak külliye, ücretsiz hizmet vermekle yükümlüdür. Kervansaraylardaki konaklama, yemek ve diğer hizmetler, darüşşifalardaki (hastanelerdeki) tedavi, bakım ve ilaçlar, imaretlerde dağıtılan yemekler, hep ücretsiz halk hizmeti olarak yapılmaktadır. Türk kültüründeki külliye inşaat geleneğinin hayli eski bir geçmişi vardır. Türklerin külliye kavramını Budizm’den ithal ettiğini öne süren görüşlere göre bu geleneğin tarihi erken dönemlere kadar indirilebilmektedir. Türklerin İslamiyet’i kabullerinin

ardından Orta Asya’da mevcut külliyele İslam’a adanırken, yeni külliyele inşasına devam edilmiştir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Ramazanoğlu, hayrat ve vakıfların, yine devlet tarafından desteklendiğine ve bir tür gönüllüleştirme politikası izlendiğine dikkat çekerek ilave eder: “Külliye inşasındaki sistem, devlet kaynaklarının tahsisi esasına dayanmaktadır. Savaşta yararlılık gösterenlere temlik yoluyla fazladan gelir sağlanmakta, onlar da kamu yararı için cami, mescit, medrese, han, hamam gibi binalar inşa ettirmektedirler. Fakat birkaç istisna dışında tahsisin, kamu yararı için bina yaptırmak koşuluna bağlanmaması yazılı veya sözlü olmayan bir geleneğin varlığına işaret etmektedir. Fetihlerle kaynaklarını genişleten Osmanlı, elde ettiği toprakları yeni kaynaklara dönüştürmekte ve sosyal hizmetlerde kullanmak üzere kamusal binaların inşasına yönlendirmektedir. Bu durumda, bireyler tarafından yapılsalar bile devletin sağladığı olanaklarla inşa edilen bu tür yapıların devlet adına yapıldığı kabul edilmelidir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Yine Ramazanoğlu’nun tespitine göre: “Devletin bir görevlisinin, ülkenin uzak kesimlerinde kapsamlı bir yapılar topluluğu inşa ettirmesi, devletin gücünü ifade ederek teb’aya güven vermiş olmalıdır. Çünkü imar, hem ekonomik güçle hem de siyasi güçle bağlantılı bir olgudur. Külliyele, devlet ideolojisini üretmekte ve yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Bulunduğu yerde Osmanlı-Türk kültürünü yerleştirmek gibi özel bir kimliği de vardır. Bu nedenlerle Osmanlılar fethettikleri yerlere külliyele inşa etmişlerdir. Bu durum, eş zamanlı külliyelelerin, farklı özellikler taşıyan coğrafyalarda ve farklı kentsel ve sosyo-ekonomik koşullar içinde inşa edildikleri halde, ortak planlama ilkelerine sahip olmalarının rastlantı olmadığını ortaya koymaktadır. Romanya Babadağ’daki Gazi Ali Paşa Külliyesi’nden, Sofya’da Mahmut Paşa Külliyesi’ne ve Şam Süleymaniye Külliyesi’ne kadar uzanan coğrafyadaki külliyele, çok katmanlı kimlikleriyle, sundukları hizmetlerle, buldukları yerlerde devletin gücünü ve büyüklüğünü temsil etmektedir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

IV. Genel Felsefi Bir Mülâhaza (Bir Hümanizma Modeli Olarak Yitik Marka İnegöl-İshakpaşa Külliyesi’ne Dair)

Yukarıda sunulan üç bölüm içeriği vasıtasıyla külliye uygulamasını ve işlevini tarihi seyrinde genelde külliye özeld İshak Paşa Külliyesi örneklerinde kısaca gördük. Gayri, geriye sorulması gereken şu sorular kaldı: Külliye fik-

ri, projesi, modeli, yapısı ve hümanizmasının tarihi arka planı nedir? Bu tarihi arka planda özne müessir veya bâninin yeri, önemi ve işlevi nedir? Başka bir ifadeyle: Bânî, kâni, hâmî ve fânî olan insan kimdir ve tarihsel öyküsü nedir? Bu öykünün külliye ile ilişkisi nedir? Şimdi bu soruların bir felsefeci sıfatıyla homo sapiensler arasından “homo Muslimus” olması için seçilmiş akıl hamalı ve emanetçi (kendisine ruh = akıl, irade ve vicdan üflenen) insanın “akıl hamaliliği tarihi” adını verdiğim ta başlangıca uzanarak bizce cevabını vermeye çalışalım.

Yeryüzü ve insan kitaplarını okuması beklenen ve bilim olma çabasında olan antropoloji, paleoantropoloji, arkeoloji, primatoloji, embriyoloji, etnoloji, medeniyet ve kültürler tarihleri disiplinleri verilerine göre, bugünkü modern insanın (homo sapien sapien) beşer atası homo sapiens (zekalı beşer) yaklaşık 400.000 yıl önce yeryüzünde görülmüştür. Diğer beşer türleri içerisinde günümüze kadar gelen tek türdür. Onun günümüze kadar olan zaman yolculuğunun miladı iki şekilde izah edilmektedir: Tek lokalite ve kaynaktaki Afrika’da görülüp yeryüzüne evrimleşerek dağıldığı; ya da yeryüzünün değişik yerlerinde birden çoklu şekilde gözükerek evrimleşip günümüze geldikleri tezleri ileri sürülmektedir.

Öte yandan, hangi (ister tekli ister çoklu) tez dikkate alınırsa alınsın, insanın tekamülleşme esaslı ilahi bir proje olduğu gerçeği asla yadsınıp gözardı edilemez. Çünkü insan, tanrısının zar atmadığını, yani evrenin iş ve işleyişinde tesadüfe, oyun ve oyuncağa yer olmadığını artık bilmektedir. Ayrıca insan, yaratıcısını bilmenin yolunun kendini, doğayı ve evreni bilmesinden geçtiğini de bilmektedir. Bu bilme ve bildiği ile amel etme cehdi ancak bir zamana ve mekâna koşut gerçekleştirileceği gibi, yaratıcıya kulluk görevine dair bir ön farkındalığı da gerektirir. Bu da insanı bireysel ve sosyal görev ve sorumluluk olguları ve alanları ile yüzleştirir.

Bütün bunların başında bir ilahi gerçeklik vardır ki, işin meta-bilimsel formül, terkip ve tılsımı kendini orada gösterir. Beşerin yaratıcısının ilahi müdahale ile insan projesinin başlangıcına karşılık gelir. Çünkü artık, zaman ve mekân (yeryüzü) beşere, yeryüzü mekânı modelinde evrensel insanlaşma destanı yazmada lojistik destek (di-yar ve yardımcı) olmaya hatta hocalığı hazırdır. Bu müdahale ademoğlunun homo sapienlikten (beşerlikten) çıkartılıp, üflenen

ruha (ilahi terkibe) koşut akıl hamalı homo skeptikus (sorgulayan insan) edilmesi medeniyetin ve “homo Muslimus”luğun başlangıcına karşılık gelir.

Artık homo sapien beşerin yüzbin yıllar süren beden ve madde merkezli varoluştalık etkinliğine yeni bir ilahi formatla (ruhlama) ile insani cansuyu verilerek insanoğluna mana, ve maneviyat yolu açılmıştır. O, sadece ete kemiğe büründürülmüş sıradan biyolojik bir beşer can değil, artık bir “Yunusluk” yani homo Muslimus’luk yolcusudur. Çünkü o, artık akıl hamalı emanetçi bir müstakbel “homo Muslimus”tur. Kendi varlığını zamana koşut belli bir mekânda bireysel ve toplumsal seviyelerde ortaya koyarken bu fitri homo Muslimus kimliğini asla unutmayacağı gibi, bu farkındalık ile tevhide kozmik holizm çerçevesinde yaşayacak ve yaşatacaktır. Sonuçta doğal olarak bireyi de, toplumu da, kültürü de, medeniyeti de homo Muslimus’ca olacaktır. Çünkü akıllı, iradeli, vicdanlı olup özgün ve özgür iradeye sahip bir varlık olarak yaratılış gerekçesi ve olması gereken budur ama homo Muslimus’luğu seçerse eğer.

Bu homo Muslimus’luk yolculuğunda azığı beş duyusu ve organlarının yanı sıra bundan böyle akılı, ruhu, vicdani, duyguları, iradesi ve bunlara koşut eyleme ve söylemeleri olacaktır. İşte bu bağlamda, insanlaşma yolundaki beşer, mekân ile müstakbel medeni insan olarak yeniden tanışmış ve mekâna damgasını artık beşerce değil “insanca” ve “Yunusluk” hak edişi şuuruyla vurmaya başlamıştır. İnsanın mekânda tezahürü kendini temelde fiziksel, ruhsal ve düşünsel olarak üç alanda veya bunların kombinezonlarında gösterir. Böylece indirgemeciliğe inat bütüncülük çerçevesinde bu üç alana zorunlu olarak gönderme yapılır. Çünkü insan bütüncü ve ideal anlamlarda bu üç alanın birbirine indirgenemez toplamıdır. Bilindiği gibi, kendisinin mevlâsı olan yaratıcısının, dünya ve ahiret bütüncül özel bir projesidir.

Bu özellik gereği mevlâsının 99 isminin tecellisini yeryüzünde insan aynasında yeryüzü vekili sıfatıyla insani çerçevede yansıtması beklenir. İşte insanın yeryüzü vekilliğinin sırrı budur. Bu ilahi varlıktalık misyonunu insan, ancak bir mekânda kendini ve mekânı inşa ederek gerçekleştirebilir. İnsan, medeniyeti bu çerçevede üretir ve kurar. (İslamoğlu, 2016) Bu yüzden insan, eserine fiziğini (emeğini, terini), aklını ve ruhunu katmıştır. Çünkü medeniyet, insanın doğuştan kendisiyle birlikte getirmeyip doğaya sonradan fiziksel, ruhsal ve düşünsel cehd ile kattığı şeylerdir. “Bizim kendi medeniyet havzamızda medeni-

yet inşasında bugün bile Türkiye şehirlerimizin ve mimarisinin ürün bazında 120 özelliğin söz etmek mümkündür.” (Pamir, 2016b: “Külliyelerimiz Projesi” söyleşi) Bu ürünlerin türüne ve cinsine göre de medeniyet, maddi medeniyet (maddi kültür) ve manevi medeniyet (manevi kültür) diye ikiye ayrılır.

Öte yandan, her inşa faaliyetinde evvelen barınma ihtiyacının giderilmesi esas alınır. Çünkü insanın barınma ihtiyacı temel ihtiyaçlarından biridir. Böylece insan artık kendi barınırken ötekini barındırmayı; yerken yedirmeyi, içerken içirmeyi, temizlenirken temizlendirtmeyi; öğrenirken öğretmeyi, pay alırken pay vermeyi (paylaşmayı); biriktirirken biriktirtmeyi; dua ederken dua ettirmeyi; ve hizmet alırken hizmet vermeyi öğrenerek gereğini yapmaya başlayıp birey-merkezlilikten, ötekiler-merkezli toplumsallaşma ve şehirleşmeye geçmektedir. Bu adanlaşma ve sosyalleşme sürecine son kutsal elçiye kadar binlercesi değişik kültür ve uygarlık çevrelerine görevlendirilen kutsal elçiler rehberlik etmişlerdir.

Ayrıca unutulmamalıdır ki, birlikten bizliğe geçmek ancak küll’e katılıp cem olmakla mümkündür. Bu da ancak bireysel ve toplumsal ihtiyaçların “külliye” giderilebileceği bir mekânlar kompleksinde yani “külliye”de mümkün olur. Bizim Türk-İslam geleneğimizin orijinal mimarı ve sosyal hizmet uygulaması olan külliye denilince akla evvelen: “Cami merkezli sosyal, eğitim, sağlık, dini, ticari ve kültürel hizmet birimleri kompleksi” gelmesinin sebebi budur. Bu sosyal hizmetin müesseseseleşmesi, genelde maddi ve manevi destek vermesi, sevk ve idare etmesi maharetiyle devletten beklenir ama bizim vakıf ve hayrat medeniyetimizin orijinalitesi gereği devlet ricali, ulemâ, ve zengin hayır ve vakıf sahipleri kişiler ve aileleri tarafından bir sosyal ve manevi hizmet alanı olarak algılanıp gönüllük esas gereği yerine getirilmiştir. Fakat devlet dolaylı-direkt olarak her daim destekçi olmuştur.

Yine en yetkin, en orijinal ve nihai şekli Türk-İslam mimarisinin en çarpıcı, kalıcı ve işlevsel örnekleri bir sosyalleşme ve sosyal hizmet kurumları topluluğu veya külliyesi olarak İslam coğrafyasında görülsede akıl hamalı homo skeptikus’un (sorgulayan insan) uygarlık tarihinde değişik kültür çevrelerinde iptidai ve prototip olarak düşünülebilecek örneklerini bulmak mümkündür. Bu geniş tarihsel çerçeve ve külliye yapısı ve işlevi dikkate alınıp dar açıdan bakıldığında Homo sapien beşer insan Hz. Adem’in yeryüzündeki bilinen ilk

yapısı tanrı evi veya mekânı olarak meşhur mabedin (Kabe-i Şerifin) ve son elçi Hz. Muhammed'in inşa ettiği Mescid-i Nebevi bu amaca hizmet eden ilk prototipler olarak değerlendirilebilir. Kabe-i Şerif ve Mescid-i Nebevi, İslam Dünyasındaki külliyelerin esin kaynağı olarak düşünülebilir.

Nitekim sonraları Hint, Çin, Mısır, Mezopotamya, Pers ve hatta Yunan uygarlık çevrelerinde bu tür dar ve sınırlı işleve sahip iptidai örnekleri bulunabilir. Bu durum, yeryüzüne dağılan binlerce kutsal elçinin rehberliği ve insanın orijinalde ilahi formata sahip fitratının işlevselleştirilmesi gerçeği dikkate alındığında yadırganmaması gerekir. İşte bu yüzden, akıldan akıla, toplumdan topluma, kültürden kültüre ve medeniyetlerden medeniyetlere ortak bir yol vardır. Nihayetinde hepsi Adem'in çocuklarıdır. Örneğin; Sümer uygarlık çevresi verilerden biliyoruz ki, doğan her çocuk aile, devlet ve mabed üçlüsünün ortak malıdır. Bu yüzden yaklaşık M.Ö. 3000'lerde Sümerli okul çocuğunun tabletinde: "Ödevimi yapmadığım için öğretmen baba beni dövdü" notu yazar. Bu bağlamda külliyeler, asırlar ötesinden günümüze ulaşan yitik, harabe ve mahzun Türk-İslam medeniyetinin dünyaya armağan ettiği en yetkin model bir sosyal hizmetler bütüncül paket programıdır.

Biz külliyelerin tarihsel işlevleri örneğinden biliyoruz ki, "bizim kendi çok yönlü ve bütüncü Türk-İslam medeniyet geleneğimizde ülkemiz insanların medeniyet birikimi, tarihten gelen toplumsal duyarlılıklar ve örgütlenmeler sayesinde küresel yetkin ve etkin örnekler üretmeyi başarmıştır." (Pamir, 2016a: 1-9) Bu başarı, genelde kadim inanç sistemimiz ve tevhide kozmik bütüncü dünya görüşümüzden kaynaklanırken aynı zamanda özelde hem Doğu hem de Batı toplumlarına göre daha kapsayıcı ve dayanışmacı bir medeniyet üretmiş olmamız nedeniyledir de. Bu yüzden tıpkı külliyeler aynasında görüldüğü gibi bizim medeniyetimiz bir sevi, hoşgörü, saygı, merhamet, vicdan, adalet ve hizmet medeniyetidir. İşte bu nedenledir ki, gerek başta mimari alan gerekse diğer medeniyet ürün alanları eserlerinde bu insani (humanistik) nitelikler gözlemlenir. Çünkü külliye uygulamasında olduğu gibi bu nezih ve zarif duygulara şu ilkesel mottolar kaynaklık etmektedir: "*Her şey insan için, insan da kulluk için*", "*İnsanı yaşat ki devlet yaşasın; devleti yaşat ki, insan yaşasın*", "*Halka hizmet Hakk'a hizmet; Hakk'a hizmet, halka hizmettir*" ve "*Allah'tan başka Galip yoktur.*"

Diğer taraftan, Pamir'e göre: "Sözü edilen toplumsal örgütlenmeler içinde mimari açıdan üç tür mekânsal düzenleme önem kazanmıştır. Bunlar: 1-) kırsal yerleşimlerimiz; 11-) şehirlerimizdeki mahallelerimiz; ve 111-) şehirlerimizin dini, sosyal ve kültürel merkezleri olan "vakıf külliyelerimiz"dir. Bu çevreler hem yaşamları hem de fizik oluşumları ile birer çevresel sanat eseridir. Bu düzenlere biçim veren yapı yapma sanatı yanı mimarimiz medeniyetimizin en etkili şekilde öne çıkan vitrin sanatı olmuştur. İşte başlanması önerilen proje çalışması, külliyelerimiz konusundaki birikimimiz üzerine daha çok anlamlı işlevsel bilgi üretmemiz, bunlar üzerinde düşünmemiz ve geleceğimiz için kuraçığımız yerleşimler ortamında örnek olacak yeni külliye üretme süreçlerini belirlememiz amacıyla yapılacaktır." (Pamir, 2016a: 1-9)

Yine Pamir şöylece devam eder: "Külliyeler, bizim medeniyet birikimimizin (Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı) çok boyutlu ve bütünlük, dini, sosyal ve kültürel hizmet ortamlarıdır. Günümüz ifadesiyle külliye, model bir sosyal hizmetler yumağı ve merkezidir. Hem kentsel tasarım açısından hem de mimarileriyle kentsel kültür varlıkları olarak kabul edilmeleri medeniyetimizin geleceğini kurgulama açısından çok önemlidir. Külliye bir sosyal hizmetler modeli olarak, aynı zamanda, bu anlayışın özü olan hayrat ve vakıf düşüncesiyle, hizmetleriyle ve kentsel ortamda ki varlıkları ile küresel açıdan birer toplumsal duyarlılık ve kentsel estetik örnekleridir. Bu yüzden külliyelerimiz kentlerin adeta birer silüetleridir." (Pamir, 2016a: 1-9)

Külliye tarihi bize göstermektedir ki, oluşumları, onları kuran vakıfların güç ve amacına göre değişik ölçeklerde ve boyutlarda olmuştur. Ancak, onların ortak özelliği: "Hepsinin hem buldukları mahallenin hem de şehrin toplumsal ve kültürel merkezleri olmalarıdır. İnsanların bulunduğu din, eğitim, beslenme, sağlık ve alışveriş hizmetlerini çeşitli ölçeklerde aldıkları şehrsel alanlar oluşturmuşlardır. Külliye, vakfiyeler aracılığı ile toplumsal varlıklarını gerçekleştirdikleri için varlıklarını rahatça sürdürebilmişlerdir ve hala şehirlerimizdeki belleğin en önemli unsurlarıdır. Külliye, fiziki olarak da şehrin belleğinde güçlü izler bırakmışlardır ve çoğunlukla kentin silüetinin en önemli öğelerini oluşturmuşlardır." (Pamir, 2016b: 1-9)

Sonuç:

Külliyelelere dair bizim bir dış göz olarak felsefi değerlendirmemizin

yanı sıra içeriden bir uzman ve usta göz olarak yukarıdaki teknik tespit ve değerlendirmeden sonra yılların birikimiyle Pamir, bu bağlamda ileriye yönelik şu öneride bulunur: “Medeniyetimizin ve dünyanın önemli kültür varlıkları olan külliyelerimizin anlamlı bir çerçevede bütünüyle anlaşılması, günümüzde sağlıklı kullanılması ve kentsel dokuda önemli bir alternatif olarak yeniden üretimleri aracılığı ile kültürel devamlılıklarımızın sağlanması için çok boyutlu bir çalışma yapılması gerekmektedir” (Pamir, 2016a: 1-9)

İşte bu nedenle olsa gerektir ki, şimdilerde Sn. Cumhurbaşkanımız tarafından bir kez daha içerik, önem ve işlevleri bakımlarından gündeme getirilen külliyelerin, umulur ki, devasa bir milli proje çerçevesinde ihyası, inşası ve eski ve şimdinin sentezlemesi yapıp günümüze uyarlanarak ecdad mirasına böylece sahip çıkılır. Tıpkı Sn. Cumhurbaşkanı'nın üniversite kampüslerinin külliye şeklinde düşünülüp, anılıp işlevselleştirilmesi teklifinde olduğu gibi. Bu öneri, şehirlerimizdeki toplumsal diğer merkezi AVM, Kütüphaneler, Kültür Evleri, Gençlik Merkezleri ve sair yapılara da uyarlanabilir. Kendilerine yapay bir tarih oluşturma gayretinde olan dünyadaki kimi toplumlar dikkate alındığında, böylece hazır kültürel ve tarihi miraslarımızın kadir ve kıymetini bilmiş oluruz, olmalıyız da.

Önceden de ifade ettiğimiz gibi, İslam toplumunun oluşumunda şehirlerde mahalle hayatı külliye çevresindeki mimari yapıda yoğunlaşmaktaydı. Külliye, İslam toplumunun vakıf hukuku sistemi ve hayrat kavramını geliştirilmesiyle ortaya çıktı. Vakfetme ve hayrat anlayışı, ruhu ve uygulaması bir beldenin sosyal çevresinde ve insani dokusunda çok yönlü kazanımlara sebep olup o beldenin fertlerini hangi kökenden olursa olsun birliğe, bizliğe ve diriliğe yönlendirir. Mekânı ve mekâna anlam kazandıran eserleri sahiplenip adeta “biz birlikte varız” mesajını verir.

Diğer taraftan, eğer eser müessirinden koparılıp ondan bağımsız olarak değerlendirilirse, o zaman büyü bozulup eser can verir ruhu uçar gider. Eskiden marka olup hizmet merkezli ayırım yapmaksızın bütün ahaliye kucak açan eser, artık yitlik bir değer olup inşa ve ihyasını bekler, tıpkı İnegöl ilçesi İshak Paşa Külliye kompleksi gibi.

İşte bu bildiriye bu farkındalık ve anlayış ile dört bölümümüz boyunca

İnegöl'ün bu yitlik markasına dair bazı tarihsel, kültürel ve mimari zeminlerden hareketle bizce felsefi mülahazalarda bulunduk. Bütün bunlardan sonra geriye, genelde bütün külliyelerimiz özelde tıpkı İnegöl İshak Paşa külliyesimiz örneğinde olduğu gibi, külliyelerimize dair ennihayeye söylenecek kelimeleri kibar bizcesi ancak şöyle ifade edilebilir. İSLAM MEDENİYETİNDE KÜLLİYELER:

Medeniyeti bakımından “Çağlar üstü bir Hümanizma ve sosyal hizmetler modelidir”;

Mimarisi bakımından “Bir medeniyet ruhu ve şehirler silueti/ikonudur”;

Hümanizması bakımından “Her şey insan için, insan da kulluk için”, “İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın; devleti yaşat ki insan/insanlık/ümme yaşasın”;

Felsefesi bakımından “Halka hizmet Hakk'a hizmet; Hakk'a hizmet, halka hizmettir” ve “Allah'tan başka Galip yoktur” anlayış ve uygulama eserleridir.

Kaynakça:

- Açıköz, H. M. (2016) “İletişim Felsefesine Giriş: İnsani İletişimin Felsefi Temelleri”, 3. Baskı, Elis 92, Ankara.
- Açıköz, H. M. (2010) “Philosophical Essays – II –”, Araştırma Yayınları, Ankara.
- Açıköz, H. M. (2008) “Felsefi Sadalar – I –”, Değirmen Yayınları, Sakarya.
- Açıköz, H. M. (2008), “İnsan-Mekân İlişkisi Üzerine Felsefi Düşünceler: Batman Örneği”, ‘1st International Symposium on the History and Culture of Batman and Its Vicinity - I. Uluslar arası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu’, Sempozyum Bildiriler Kitabı, Cilt 2, ss: 301-308, Batman
- Açıköz, H. M. (2006), “Tevhidi Kozmik Holizm, Şüphe ve Eski Uygarlıklar”, Elis 37, Ankara.
- Aslanapa, O. (1986), “Osmanlı Devri Mimârisi”, İstanbul. Sayfa: 89-91.
- Aslanapa, O. (1989), “İnegöl İshak Paşa Cami ve Külliyesi”, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı: 4. Sayfa: 16.
- Ayverdi, E. H. (1986), “İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi”, İstanbul. Sayfa: 87-93,
- Çobanoğlu, A. V. TDV İslam Ansiklopedisi, “Külliye” maddesi, Cilt: 26, Sayfa: 543.

- İlmenöz, İ. (2015), “Külliye Nedir? Kampüsler Külliye Olur Mu?”, Radikal, 09.01.2015, blog.radikal.com.tr/turkiye-gundemi/kulliye-nedir-kampusler-kul-liye-olur-mu-85416
- Dr Israr AHMAD, (2016) “21. Asırda İslam Rönesansı”, Çeviren H. M. AÇI-KÖZ, Araştırma 132, Ankara.
- İnegöl Belediyesi web sayfası: <http://www.inegol.bel.tr/inegol/inegoltarihi>;
- İslamoğlu, M. (2016) “Tabiat ve Kur’an Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim”, 3. Baskı, Düşün Yayıncılık, İstanbul.
- Karakaya, E-Çobanoğlu, A. V. TDV İslam Ansiklopedisi, “İshak Paşa Külliyesi” maddesi, Cilt: 22, Sayfa: 542.
- Küyel, M. T. (1978) “‘İleri Dil’ ve ‘Dil Transferi’ Üzerine Ön Düşünceler” makalesi ‘Bilim ve Kültür Dili Olarak Türkçe’ adlı Türk Tarih Kurumu yayını derleme kitapta, TTK Basımevi, Ankara. Sayfa: 97-180.
- Mamaş, T. C. (1942), “İnegöl Tarihi Coğrafi, İktisadi, İctimai, Sıhhi ve Kültür Durumları”, Bursa.
- Ölçer, S. T. (2010), “İnegöl İshak Paşa Külliyesi”, Lisans Bitirme Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Pamir, A. H. (2016a), “‘Medeniyetimizin Temellerinden KÜLLİYELER’ Proje Sunum Kitapçığı”, İstanbul.
- Pamir, A. H. (2016b), “‘Külliyelerimiz Projesi’ Söyleşisi”, Ankara.
- Pamir, A. H. (1987), “Architectural Education in Turkey in its Social Context: Underlying Concepts and Changes” in A.Evin (Ed) Architecture Education, Singapore: Concept Media Pte. LTD, Singapore, pp. 131-151
- Pamir, A. H. (2009), “Mimarlık ve Eğitimi Üzerine Notlar” (Kitap Adı: Mimarlık Fora), Gönül Pultar (Ed.), İstanbul: Heyemola Yayınları, Sayfa: 40-45
- Ramazanoğlu, M. G. (2008), “16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 17, Sayı 3, Sayfa: 333-344.
- Tamer V., (1958), “Fatih Devri Ricalinden İshak Paşa’nın Vakfiyeleri ve Vakıfları”, Vakıflar Dergisi, Sayı: 4, Sayfa 107-124.
- Taykoç, K. (1972), “İnegöl ve Çevresinde Türk Mimari Eserleri”, İstanbul.
- Ülgen, A. S. (1958), “İnegöl’de İshak Paşa Mimarî Manzumesi”, Vakıflar Dergisi, Cilt: 4, İstanbul. Sayfa: 192a-d.
- Vikipedi, (2016), Özgür Ansiklopedi: “Külliye” maddesi
- Yakut, Y. (2006), “XIX. Yüzyıl Sonlarında İnegöl”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

KESTEL BABA SULTAN KÜLLİYESİ (Baba Sultan Complex)

Doç. Dr. Murat ÇERKEZ*

Özet:

Bursa'nın Orhan Gazi tarafından 1326 yılında fethedilmesi ile Osmanlı Beyliği için yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı Beyliği, artık beylik olmaktan çıkmış, bütün kurum ve kuruluşlarıyla bir “devlet” niteliği kazanmıştır. Fetihden sonra hanedan mensuplarının ve ileri gelenlerin destekleri ile gittikçe yoğunlaşan imar hareketleri birçok ticarî ve dinî merkezin teşekkül etmesini sağlamıştır. Bursa civarında ilk zaviyeler, fetihden önce Buhara'dan göç edip gelen ve Abdal olarak bilinen dervişler veya onlar adına devletin ileri gelenleri tarafından kurulmuştur. Nitekim konumuzu teşkil eden Baba Sultan Külliyesi'nin de böyle bir ortam içerisinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Orhan Gazi, Bursa'nın fethine katılarak manevi destek veren Geyikli Baba'ya saygısını göstermek için bu araziye vakfetmiş ve onun adına bu külliye inşa ettirmiştir. Günümüzde cami, türbe ve hamamdan oluşmakla birlikte, vaktiyle tekke, zaviye ve değirmenin de bulunduğu kaynaklardan belirlenebilmektedir. Kurulduğu tarihten itibaren Baba Sultan (Geyikli Baba) adını alan köy, uzun yıllar İnegöl ve Bursa merkeze bağlı iken son yıllarda Kestel'e bağlanarak mahalle haline dönüşmüştür. Çalışmamızda külliye yapıları plan, malzeme ve mimari özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılıp değerlendirilerek Anadolu Türk mimarisi içerisindeki yerleri belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Baba Sultan, Geyikli Baba, Külliye, Mimari, Kestel, Bursa.

Abstract

A new era begins for the Ottoman Principality after the conquering of Bursa by Orhan Gazi in 1326. Ottoman Principality ceased to be a principality and became a “state” with all of its institutions and foundations. After the conquest, many commercial and religious centers were formed with the extensive construction works supported by the royal household and the dignitaries. The first zaviyas around Bursa were established by the dervishes known

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara-Türkiye. mcerkez@gazi.edu.tr